

МЕТОДИ ПОДОЛАННЯ ДЕПРЕСИВНОСТІ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Дослідження проблеми процесів виникнення, протікання та припинення депресій просторового розвитку територій є одним з найактуальніших в економіці. Вона вивчається на рівні світової економіки, континенту, країни та адміністративно-територіального утворення у межах однієї держави. У західній науковій думці депресивні території здебільшого досліджуються у контексті проблеми генезису соціально-економічного зростання та занепаду. Процеси та явища, які спостерігаються у економічно та соціально відсталих районах, являють собою невід'ємну складову моделей теорій росту та розміщення продуктивних сил, які пояснюють причини та наслідки економічного піднесення або занепаду територій з ходом часу. Депресивні території завжди розглядаються західними науковцями у тісному зв'язку з розвинутими районами для встановлення характеру взаємного впливу та закономірностей процесу розвитку.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Зазначені вище проблеми досліджували вчені економічних, географічних, соціологічних, технічних наук. Це тільки підтверджує комплексність питань проблемних регіонів: безробіття, низький рівень валового регіонального продукту, міграція, екологічний занепад, погіршення демографічної ситуації, необхідність інноваційного технологічного освоєння територій. На нашу думку, регіони України, де спостерігається соціально-економічний занепад, у першу чергу, потребують впровадження нових технологічних рішень, пов'язаних з альтернативними джерелами енергії, на основі яких доцільно розвивати екологічно чисте та економічно ефективне виробництво та соціальну інфраструктуру. Серед вчених, чиї наукові праці складають основний науковий доробок у зазначеній галузі, О. Амоша, М. Барановський, З. Герасимчук, М. Долішній, В. Дорофієнко, Ф. Заставний, В. Кардаш, В. Коломийчук, А. Новікова, Я. Побурко, І. Прокопа, О. Топчієв, Л. Шаульська, Л. Шевчук, Я. Шевчук, Л. Шепотько та багато інших.

Однак й досі серед вчених відсутній єдиний підхід до визначення поняття «депресивний регіон», що пов'язано з різними поглядами на сутність процесів, що протікають на такій території, на визначення факторів утворення територіальних депресій, на виокремлення основних критеріїв ідентифікації соціально-економічного занепаду, на методичку оцінки рівня соціально-економічних проблем, на підходи до типізації проблемних регіонів.

Слід підкреслити, що формування термінологічної платформи має велике прикладне значення для управління регіональним розвитком в Україні. Від ідентифікації чинників, процесів та явищ, а також результативних показників проблемних регіонів залежить характер та ефективність розроблених державою механізмів їх виведення з кризи. Наприклад, очевидно, що механізми соціально-економічного регулювання розвитку будуть різними для східних регіонів добувної промисловості та західних гірських регіонів. І найгострішим є питання формування фінансових ресурсів для підтримки таких регіонів, з чим пов'язані такі наукові завдання, як обґрунтування методів ефективного розподілу коштів державного бюджету між різними за характером проблемними територіями; обґрунтування механізмів ефективного формування місцевих бюджетів; оптимізація частки приватного капіталу у фінансуванні регіонального розвитку з урахуванням державних та приватних інтересів і соціальної відповідальності бізнесу; впровадження стимулів для інвестування приватного капіталу у розвиток територій.

Формулювання завдання дослідження. Таким чином, метою досліджень, результати яких викладено у даній роботі, є узагальнення та розвиток теоретичних підходів до визначення сутності поняття «депресивний регіон», визначення

класифікаційних ознак проблемних територій, обґрунтування необхідності удосконалення існуючих методів подолання депресії просторового розвитку територій України.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо підходи до визначення поняття та здійснення типізації регіонів, соціально-економічний розвиток яких є незадовільним (табл.1).

Таблиця 1

Визначення поняття регіону з незадовільним рівнем розвитку

Визначення	Джерело / автор
Депресивний регіон – регіон з високим рівнем накопиченого промислового-виробничого потенціалу та низьким рівнем його реалізації внаслідок впливу переважно зовнішніх факторів економічної кризи	Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2000 № 521 «Про основні напрями забезпечення комплексного розвитку малих монофункціональних міст» [1]
Депресивна територія – регіон, промисловий район, сільський район, місто обласного значення, населені пункти ліквідованих підприємств добувної промисловості, що повинні відповідати встановленим законодавством критеріям депресивності	Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 08.09.2005 №2850-15 у редакції від 01.01.2010 [2]; Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» щодо розширення груп територій, які визнаються депресивними, та надання їм такого статусу» від 21.04.2011 № 3275-VI [3]
Депресивний регіон - регіон, що сформувався внаслідок економічних проблем	О.Гранберг, В.Селіверстов, М.Бардман, С.Гузнер [4]
Відсталий регіон – регіон, де соціально-економічний занепад обумовлений природними, географічними, історичними факторами	О.Вітер, Р.Дацків, М.Дацишин [9]
Проблемний регіон – регіон, де виникла кризова ситуація і потребує зовнішнього втручання	
Кризовий регіон – регіон, де спостерігаються незворотні тенденції соціально-економічної деградації	
Інфарктний регіон – занепад поширюється концентричними колами від центру до аграрного сектору	О.Кононенко, Г.Майборода [10]
Відсталий регіон – регіон, який займає периферійне географічне положення по відношенню до центру	
Депресивні регіони – регіони циклічної депресії, яка виникає внаслідок економічних циклів, а негативна динаміка їх соціально-економічного розвитку характеризується системністю, тривалістю, комплексністю, гостротою, багатоаспектністю, масштабністю, динамічністю	М.Барановський [11]
Депресивні регіони – регіони, у економіці яких переважає аграрний сектор	
Депресивний регіон – промисловий регіон, де відбувається спад у базових галузях економіки	А.Новікова, В.Лексін, А.Швецова, О.Шаблій, О.Вісьтак [5-6]

Депресивний регіон - територія, де виявлено ознаки стагнації економіки, погіршення демографічної ситуації, зниження рівня життя населення	Ф.Заставний, Я.Шевчук [7]
Депресивний регіон – територія суб'єкта, у головній галузі економіки якої спостерігається спад виробництва	Закон РФ «Про основи федеральної підтримки депресивних територій РФ»
Депресивний регіон – регіон, де спостерігаються високі темпи економічного спаду, тобто у минулому він обіймав провідні місця за рівнем розвитку, а у теперішній час його показники нижчі за середні	Т.Максимова [8]
Депресивний регіон – регіон, де соціально-економічний занепад обумовлений економічними факторами. Цей занепад є тривалим і його подолання не можливе за рахунок внутрішніх ресурсів території	О.Вітер, Р.Дацків, М.Дацишин [9]

Багатоваріантність визначень та класифікаційних ознак територій з незадовільним рівнем розвитку, наведених у табл.1 свідчить про складність регіональних процесів та явищ. Слід підкреслити відносність рівня показників, що характеризують динаміку спаду економіки регіону. У межах Європи всю територію України можна розглядати, як одну з найбільш депресивних, про що свідчать базові показники соціально-економічного розвитку. Зокрема, рівень заробітної плати в Україні у десятки разів нижчий, ніж у розвинутих європейських країнах, а показник душевого валового внутрішнього продукту у порівнянні, наприклад, з Хорватією у 2 рази, а з Норвегією – у 6 разів нижчий [12]. У межах України типологія проблемних регіонів вирішує завдання їх групування з метою ефективного розподілу державної фінансової підтримки, яка сьогодні здійснюється на основі механізму міжбюджетних трансфертів на реалізацію цільових регіональних проектів або з метою вирівнювання регіональної диференціації.

Першими згідно нормативно-правових документів України до депресивних було віднесено малі монофункціональні міста, оскільки їх соціально-економічний розвиток залежить від однієї профілюючої галузі з питомою вагою у структурі економіки більше 70%. Тому ринкові коливання сильно позначаються на доходах міста, соціальних стандартах життя людей, рівні зайнятості та заробітної плати [1].

Згодом до депресивних малих міст було віднесено військові містечка, соціально-економічний розвиток яких повністю залежить від державного бюджету, та населені пункти у гірській місцевості з низьким рівнем розвитку ринку праці, соціально-побутової інфраструктури та транспортного зв'язку. Таким чином, депресивними моноструктурними є 33% або 100 населених пунктів України. У період з 1998 по 2002 рік різниця між ними та розвинутими регіонами за душевим показником валової доданої вартості збільшилася з 3,6 до 4,2 разів; за рівнем середньомісячної заробітної плати – з 2,4 до 2,7; за рівнем зареєстрованого безробіття – з 10,3 до 13,8; за обсягом інвестицій у основний капітал на душу населення – з 35,1 до 53,5 [13].

Серед методів розвитку депресивних малих монофункціональних міст у [1,14] було визначено державну підтримку, фінансове вирівнювання, формування ринку праці, формування соціально-культурного середовища.

Метод державної підтримки депресивних малих моно-міст включав заходи прямого фінансування та опосередкованого стимулювання економічної активності. До прямого фінансування належали санація місто-утворюючих підприємств, бюджетні

трансферти, створення спеціального фонду підтримки депресивних територій. До заходів опосередкованого стимулювання економічної активності можна віднести спеціальний інвестиційний режим, податкові кредити підприємствам за створення робочих місць, сприяння соціально орієнтованому підприємництву, земельну реформу; державно-приватне партнерство; впровадження інноваційних технологій виробництва, здатних диверсифікувати економіку монофункціональних міст; реалізацію проектів екологічного оздоровлення.

Метод фінансового вирівнювання передбачав централізований перерозподіл фінансових ресурсів на користь депресивних регіонів та удосконалення процесів формування та виконання місцевих бюджетів на основі запровадження єдиних державних соціальних стандартів та пов'язаного з цим гарантованого мінімуму видатків місцевих бюджетів, закріплення за місцевими бюджетами нормативів загальнодержавних податків та зборів, надання дотацій, якщо їх обсяг не перевищує регулярних бюджетних надходжень, що мобілізуються на відповідній території.

Метод формування ринку праці депресивних міст зводився до підтримки самостійної зайнятості та підприємництва, модернізації існуючих робочих місць шляхом оновлення технологічної бази підприємств, створення нових робочих місць за рахунок коштів державного фонду сприяння зайнятості населення.

Метод формування соціально-культурного середовища моно-міст включав утворення мережі об'єктів обслуговування населення з урахуванням галузевої спрямованості та демографічної ситуації, іпотечне кредитування на будівництво житла, надання якісних комунальних послуг, створення освітнього простору для підвищення конкурентоспроможності населення на ринку праці, запровадження сімейної медицини для підвищення якості медичного обслуговування.

Таким чином, на основі запропонованих методів можна зробити висновок про необхідність комплексного аналізу потенціалу депресивних територій та виявлення їх конкурентних переваг, врахування специфічних особливостей у контексті регіональної, національної та світової економіки, що сприятиме соціально-економічному піднесенню депресивних міст.

Дію механізмів регулювання розвитку депресивних регіонів було значно підсилено шляхом прийняття у 2005р. чинного Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» [2].

Слід відзначити, що згідно [2] комплекс правових, фінансових, організаційно-адміністративних, наукових та інших заходів однаково передбачений для розвинутих та відсталих регіонів з урахуванням їх локальних потреб. Це реалізується шляхом укладання угод регіонального розвитку між Кабінетом Міністрів України та органами регіонального самоврядування. Кожен регіон має індивідуальну програму розвитку. Основним призначенням угод є досягнення збалансованості загальнодержавних та регіональних економічних, соціальних, екологічних інтересів, викладених у державній стратегії регіонального розвитку та регіональних стратегіях розвитку.

Однак соціально-економічне відставання депресивних територій спричиняє значну диференціацію регіонів за багатьма показниками та гальмує розвиток економіки країни в цілому. Тому окрім локальних законодавчо передбачено загальні стимулюючі механізми, які розповсюджуються на усю сукупність регіонів України. Серед них механізми рівноважного соціально-економічного розвитку територій, державні соціальні гарантії для громадян незалежно від місця проживання, охорона довкілля.

Висновки. Таким чином проведені дослідження дозволили узагальнити існуючі підходи до визначення сутності поняття «депресивний регіон» та встановити необхідність його удосконалення з урахуванням динамічних характеристик показників соціально-економічного розвитку. Було проаналізовано методи подолання депресії просторового розвитку, які відображено у законодавчих документах України та пропонуються науковцями, встановлено їх розбіжності та відсутність практичного організаційно-

економічного механізму реалізації концепції державної регіональної політики щодо просторового розвитку. Напрямом подальшого дослідження є формування економічної політики розвитку депресивних регіонів на основі новітніх кластерних та мережових утворень.

Анотація

Досліджується проблема соціально-економічного розвитку регіонів України, показники стану яких є незадовільними. Узагальнено наукові підходи до визначення сутності поняття «депресивний регіон», групування депресивних регіонів та методів подолання депресивності просторового розвитку територій України.

Ключові слова: регіональна економіка, депресивні регіони, методи розвитку

Аннотация

Исследуется проблема социально-экономического развития регионов Украины, показатели состояния которых являются неудовлетворительными. Обобщены научные подходы к определению сущности понятия «депрессивный регион», группированию депрессивных регионов и методов преодоления депрессии пространственного развития территорий Украины.

Ключевые слова: региональная экономика, депрессивные регионы, методы развития

Summary

The problem of regions' economic and social further development in Ukraine is investigated. Depressed regions are in the focus. Scientific approaches to depressed region definition, such regions' classification and special methods of their development are generated.

Key words: regional economy, depressive regions, methods of development

Список використаних джерел:

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2000 № 521 «Про основні напрями забезпечення комплексного розвитку малих монофункціональних міст» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=521-2000-%EF>
2. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 08.09.2005 №2850-15 у редакції від 01.01.2010 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2850-15>
3. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» щодо розширення груп територій, які визнаються депресивними, та надання їм такого статусу» від 21.04.2011 № 3275-VI // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3275-17>
4. Барановський М.О. До питання про типологію депресивних територій // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nzvdpu_geogr/2008_17/do%20putannya%20pro%20typology.pdf
5. Новікова А.М. Депресивні території: європейський досвід та проблеми України / А.М. Новікова // Стратегічна панорама. – 2000. - №3-4. – С.115-121.
6. Шаблій О.І. Деякі теоретико-методологічні дослідження депресивних регіонів України / О.І. Шаблій, О.І. Вісьтак // Проблеми розвитку депресивних територій: Матер.міжнар. наук.-практ. конф. – Ніжин, 2007. – С.116-117.
7. Заставний Ф.В. Депресивні регіони України: аналіз, оцінка, проблеми / Ф.В. Заставний // Регіональна економіка. – 2005. - №1. – С.87-96.
8. Максимова Т.С. Формування механізму діагностування та прогнозування соціального та економічного розвитку регіонів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон.

- наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Т.С. Максимова. – Донецьк, 2004. – 40 с.
9. Місцевий економічний розвиток: моделі для успіху. Бібліотека державного службовця / О. Вітер, Р. Дацьків, М. Дацишин. – Київ, 2003. – 40с.
 10. Кононенко О.Ю., Майборода Г.М. Суспільно-географічний аналіз депресивності промислового регіону України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://geograf.com.ua/uk/library/articles/319>
 11. Барановський М.О. Депресивні території: підходи до трактування, концепції формування, особливості типології // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ief.org.ua/Arjiv_ET/Baranovskiy307.pdf
 12. Большая украинская депрессия (по материалам Центра Разумкова) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.uceps.org/ukr/expert.php?news_id=47
 13. Постанова Верховної Ради України від 15 травня 2003р. № 782-15 «Щодо стану та перспективи депресивних регіонів, міст та селищ України» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=782-15>
 14. Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст» від 04.03.2004 № 1580-IV // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1580-15>